

Šťávová, Jitka

Zámecká divadla rodu Liechtensteinů na českém území : závěrečná studie z ročního výzkumného projektu

Theatralia. 2010, vol. 13, iss. 1, pp. 32-46

ISSN 1803-845X (print); ISSN 2336-4548 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115623>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Jitka Štávoová / **Zámecká divadla rodu Liechtensteinů na českém území. Závěrečná studie z ročního výzkumného projektu**

Barokní zámecká divadla tvoří rozmanitou, avšak dosud ne zcela zpracovanou kapitolu dějin divadla na území Čech, Moravy a Slezska. Při výzkumu této dílčí oblasti teatrologie nepřináší nové výsledky ani tak zodpovězení otázky, kde všude zámecká divadla konkrétních šlechtických rodů existovala a řadu let fungovala (zde již byla pomyslná „mapa“ zámeckých divadel na českém území vytvořena předchozími badateli – prvním z nich byl u nás patrně Antonín Bartušek (1970), na něhož pak vlastním výzkumem navázal Jan Pömerl (1992)), jako spíše důkladné probádání pramenů a archiválií, vztahujících se ke konkrétním šlechtickým sídlům. Tyto průzkumy mnohdy odhalí nejenom řadu významných osobností a událostí, které jsou s divadelním děním na zámcích spjaty, ale pomáhají nám též spojit dohromady řadu souvislostí, které stále ještě představují bílá místa v historickém zkoumání divadelního umění.

Grantový projekt, který byl v akademickém roce 2008/2009 řešen v rámci Programu rektora Masarykovy univerzity na podporu tvůrčí činnosti studentů, si za svůj cíl v souvislosti se zámeckými divadly rodu Liechtensteinů vytýčil právě takový průzkum. Důležité bylo zjistit, kde všude a v jakém množství lze v dnešní době dohledat materiály k dané problematice a zda tento archivní průzkum ukáže perspektivu pro další výzkum liechtensteinských zámeckých divadel. Rod Liechtensteinů byl pro výzkum zámeckých divadel zvolen zcela logicky v důsledku jejich významných sídel na Moravě (zejména jižní), u nichž je navíc existence divadelních aktivit spolehlivě doložena (nejvíce na zámku ve Valticích, ale zmínky máme také ze zámku v Lednici nebo v Morav-

ském Krumlově). Zájem prohloubil též fakt, že některé materiály¹ dochované v brněnských archivech, kterými se ve výzkumu pro svou habilitaci zabývala Margita Havlíčková (2009), zmiňují divadelní činorodost na liechtensteinských sídlech zcela konkrétně. Mezi žádostmi principálů jednotlivých hereckých společností o povolení vystoupit v Brně se dochovala například žádost Franze Alberta Defraina z roku 1747, v níž je zmínka o předchozím působení jeho společnosti ve Valticích ve službách liechtensteinského knížete.

Vlastní výzkum zámeckých divadel rodu Liechtensteinů vycházel ve své prvotní fázi ze dvou základních studií (Štábová 2009c), které v souvislosti s daným tématem vznikly: ze studie rakouského badatele Hanse Bohatty (1952), který se patrně jako vůbec první zabýval archiváliemi spjatými s divadly rodu Liechtensteinů a ve své studii též pořídil celou řadu opisů některých nejdůležitějších pramenů, a ze zájmu o zámecká divadla Jana Pömerla, který však již Bohattovu studii velmi dobře znal a v mnohém z ní čerpal či přímo citoval. Nevýhodou obou publikovaných výsledků dosavadního zkoumání zámeckých divadel rodu Liechtensteinů však je, že ani jeden z nich neuvádí odkaz na místo uložení získaného pramene (v obou případech zcela chybějí odkazy na konkrétní signaturu, karton či archiv, v němž se daný materiál nachází). Jedním z prvotních úkolů nově řešeného výzkumu bylo tedy verifikovat dané údaje a důsledně zaznamenat místo jejich uložení.

Pro výzkum zámeckých divadel rodu Liechtensteinů se během ročního řešení projektu staly zásadními dvě instituce:² Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein ve Vídni a Moravský zemský archiv v Brně. Zatímco první jmenovaný dokládá především divadelní aktivity na zámku ve Valticích³ v jejich vrcholné fázi⁴ a tamější materiály tvoří též jádro Bohattovy studie, druhý z nich zaznamenává dění z méně známé (i významné) etapy činnosti valtického zámeckého divadla, z období po roce 1805. Tohoto roku umírá hlavní mecenáš a obdivovatel divadla, kníže Alois I. Josef, a dosud jednotlivé výzkumy k valtickému zámeckému divadlu obvykle tvrdily, že po tomto roce

1 Např. žádosti principálů jednotlivých hereckých společností o povolení vystoupit v Brně.

2 V souvislosti s daným tématem byly prozkoumány tyto instituce: Archiv města Brna, Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein ve Vídni, Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv v Olomouci, Zemský archiv v Opavě, Theaternuseum ve Vídni a fondy uložené v jednotlivých liechtensteinských zámcích samotných.

3 Jak vzápětí vyplyne, zámek ve Valticích byl z hlediska zámeckých divadel rodu Liechtensteinů nejzásadnější.

4 Jedná se o období, kdy bylo na zámku zřízeno stále divadlo, na jehož provozu se podílela řada divadelních osobností a jehož slavnou éru dokládá několik významných událostí. Více viz následující podkapitoly.

se veškeré kulturní aktivity přenesly na zámek v Lednici⁵ a valtické zámecké divadlo bylo v provozu jen ojedinele. Dochované materiály z Moravského zemského archivu v Brně neposkytují sice šíři a perspektivu materiálů jako ve vídeňském archivu, zcela přesvědčivě však dokládají pravidelnou činnost valtického divadla i po tomto roce a jeho význam pro široké okolí.

Následující podkapitoly přiblíží především lineární vývoj zámeckých divadel rodu Liechtensteinů, jejich organizační strukturu a propojenost s řadou významných osobností tak, jak byly v průběhu roku na základě jednotlivých studií a vlastním zkoumáním probádány, a v závěru pak poukážou na perspektivu dalšího možného výzkumu, která během archivního bádání vyplynula a vybízí k dalšímu zkoumání.

Zámecká divadla rodu Liechtensteinů, jejich vývoj a centra

Mezi významná sídla rodu Liechtensteinů na našem území, u kterých lze též doložit existenci zámeckých divadel, patří zejména liechtensteinské rezidence na jižní Moravě – zámek ve Valticích (jako převážně zimní sídlo Liechtensteinů) a v Lednici (sloužící především k letním pobytům panstva). Od 17. století pak oba tyto zámky – i díky své okázalosti, architektonické vyspělosti a bohatému vnitřnímu vybavení – odrážely vysoké společenské postavení Liechtensteinů u habsburského dvora. Je přirozené, že k prezentaci tohoto knížecího rodu patřila i podpora a pěstování umění, tedy i toho divadelního. Právě valtický zámek s sebou nese rozmanitou divadelní historii, spjatou nejen s řadou dodnes známých a významných divadelních osobností, ale i s vlastní divadelní budovou, a je tedy v souvislosti s divadelními aktivitami rodu Liechtensteinů právem nejvýznamnější.

Valtice byly ve správě Liechtensteinů od roku 1391. Nynější zámek nechal vystavět kníže Karl Eusebius (1611–1684),⁶ jemuž se též přičítají zásluhy o rozvoj zdejšího divadelního dění. Tento typicky barokní šlechtic se jako první z Liechtensteinů usadil trvale ve Valticích, kde kolem sebe shromáždil množství umělců, alchymistů, šašků a hudebníků. Bezpochyby zde svou úlohu sehrála i inspirace vídeňským dvorem Leopolda I. a tamější podpora barokního divadla. Později, kolem roku 1725 (v souvislosti s rozsáhlou přestavbou zámku), bylo postaveno také menší barokní divadlo (předpokládá se, že v době předešlé byly hry uváděny pouze v sále určeném pro divadelní představení). V tomto divadle provozovaly divadelní aktivity pravděpodobně převážně již profesionální herecké společnosti, které byly do služeb Liechtensteinů smluv-

5 Více viz následující podkapitoly.

6 O jednotlivých liechtensteinských knížatech viz Oberhammer 1990.

ně najímány. Svědčí o tom například již zmiňovaná žádost o účinkování, kterou si v roce 1747 podal v Brně principál jedné ze společností Franz Albert Defraigne a v níž informuje též o svém předchozím působení ve Valticích v roce 1746 (Rille 1885: 12).

Největší divadelní rozkvět ve Valticích nastal koncem 18. století v období od roku 1790 do roku 1805 za vlády knížete Aloise I. Josefa (1759–1805), který nechal stávající divadlo rozšířit a nově vybavit. K této realizaci byl na sklonku roku 1789 povolán Liechtensteinův dvorní architekt Karl Rudzinsky (Bohata 1952: 40), autorem dekorací byl patrně Josef Platzer,⁷ jehož jméno je spjata s jinými významnými šlechtickými scénami – v Litomyšli, Chroustovicích nebo též ve Vídni, ale zejména je Josef Platzer známý jako tvůrce dekorací pro Nosticovo divadlo v Praze. Slavnostní otevření nově zbudovaného divadla připadlo na 10. září 1790 za účasti knížecí rodiny. Krátce poté došlo na valtickém zámku k velmi významné události, která utvrzuje nejslavnější éru valtického zámeckého divadla: šlechtický rod navštívila sama císařská rodina, král Leopold II. s chotí, doprovázeni arcivévodou Františkem, velkovévodou Františkem Toskánským a dalšími členy. Slavnosti, které začaly 20. listopadu 1790, doprovázela každovečerní činoherní a operní představení (Bohata 1952: 43).

Listiny z roku 1793 (HrFL H 2330: 139–155), zaznamenávající korespondenci s architektem Rudzinským, dokládají plány přestavby původní divadelní budovy. Především se jednalo o zvětšení původní stavby o 19 stop (asi 6 metrů). Podrobnější informace o vzhledu valtické divadelní budovy poskytuje příspěvek z konference Svět barokního divadla v Českém Krumlově z roku 2006, v němž jeho autoři Mikuláš Hulec a Daniel Špička informovali o stavebně historickém průzkumu valtické divadelní budovy, potřebného pro následnou architektonickou rekonstrukci divadla: „Divadelní budova byla původně obdélnou jednoprostorovou stavbou se sedlovou střechou a atikovým štítem směrem západním do hradního příkopu a s polovalbou směrem východním. Až do roku 1900 byla budova divadla z obou stran obklopena obytnými domky (dnes je na jejím místě park s tzv. amfiteátre) a podle plánu z 1. třetiny 19. stol. (tzv. stabilní katastr) přiléhal k divadelní budově na jihozápadě i další objekt, patrně dřevěný sklad kulis. Budova je zhruba 33 metrů dlouhá a cca 15 metrů široká. Výška budovy v hlavní římse je cca 7 metrů. Fasády jsou členěny římsově na 2 podlaží. Dnes zaslepená okna s šambránami a zazděný oblouk na čelní straně byly v průběhu existence divadla funkční“ (Hulec, Špička 2007: 351). Vnitřní vzhled divadla a jeho technické vybavení stačil

7 V této souvislosti je Platzer zmiňován jak v Bohattově studii, tak ve výzkumu Jana Pömerla. Žádný z prozkoumaných materiálů (smlouvy, návrhy a plány stavby) však tento údaj dosud zcela nepotvrdil.

zaznamenat zmiňovaný Bohatta, který svůj výzkum podnikl ve čtyřicátých letech 20. století, tedy ještě v době před likvidací vnitřního vybavení divadla (o likvidaci divadla viz níže). Bohattův detailní popis ve studii z počátku padesátých let spolu s několika fotografiemi, které pořídil, jsou dnes již patrně jediným cenným dokladem o původní podobě tohoto barokního divadla: „[...] Divadlo se nachází [...] v nenápadné přístavbě levého křídla zámku, uvnitř je 25m dlouhé a 13m široké. Z délky připadá 17m na jeviště, 2m na orchestřiště, 6 metrů na dvoupatrové oválné hlediště. [...] Divadlo mělo čtyři vchody, na každé straně budovy jeden. Z nich se dnes užívá již jen vchod vedoucí do chodby spojující divadlo se zámkem, zbylé vchody jsou zčásti nepřístupné, zčásti zazděné. Když se během představení otevřela vrata/brána v zadní části jeviště, vytvořil přilehlý park velkolepý prospekt. To ideálním způsobem prohloubilo jeviště a poskytlo zároveň prostor slavnostním průvodům a produkcím jezdectví. [...] V druhém patře je galerie, v prvním lóže (hlavní – knížecí – lóže a vpravo a vlevo vždy po třech postranních lóžích). Pod lóžemi je 2. parter, před ním pak parter první a orchestřiště. V hlavní lóži bylo šest damaškových křesel, ve zbylých lóžích 10 rovněž takových, 12 rákosových křesel a 4 červeným sukнем potažené lavice. Na galerii bylo 13 lavic, z toho jedna potažená červeným sukнем, 12 ze surového dřeva. Ve 2. parteru 6 lavic potažených sukнем; v prvním parteru 13 červeně polstrovaných lavic; v orchestřišti 5 sukнем potažených lavic, dřevěné pulty, křesla, 30 stoliček atd. Na a pod pódium bylo místo pro nápovědu, vozy pro přeměnu kulis, kolejnice, tažná lana, propadla, válce na navíjení prospektů, létací stroje, hasicí přístroje, přístroje na vytváření iluze deště, krupobití, hromů a blesků“ (Bohatta 1952: 40–41).⁸

Valtické zámecké divadlo fungovalo pravidelně až do roku 1805, kdy zemřel již zmiňovaný kníže Alois I. Josef. Jeho nástupce Jan I. Josef (vláda 1805–1836) soustředil větší pozornost na zámek v Lednici. Společenský život v Lednici však od počátku úzce souvisel s děním ve Valticích. Nejstarší dochovaná zpráva o existenci divadelní scény v lednickém zámku je v „Inventáři efektů divadla ve Valticích z 31. prosince 1793“ (HrFL H2330: 174), kde je jeden z oddílů věnován „Divadlu v Lednici“ a vypočítává jednotlivé položky zařízení lednické scény: portál, oponu, soupis dekorací (jako Sál, Zahrada, Les, Selský dům) a jejich doplňky. Základní fundus lednické scény byl mnohem skromnější než divadla ve Valticích, koneckonců díky malé vzdálenosti obou zámků se zřejmě počítalo s tím, že kdykoliv bylo třeba rekvizit či efektů

⁸ Pro lepší srozumitelnost překládáme Bohattův popis podoby zámeckého divadla ve Valticích do češtiny. Oproti tomu Bohattovy opisy pramenných listin, které jsou na následujících stranách této studie citovány, ponecháváme v původní němčině.

pro nějakou konkrétní inscenaci, byly přivezeny z Valtic. Z roku 1795 existuje zpráva o záměru zřídit v parku za oranžérií letní otevřenou scénu. V plánu lednického zámeckého areálu z roku 1798 je toto divadlo sice již zakresleno, v archivech však chybí jakékoliv zmínky o jeho stavbě (Bohatta 1952: 58–59). V letech 1815–1816 provedl architekt Joseph Kornhäusel přístavbu východního zámeckého křídla s novými reprezentačními sály jako byl hudební sál, jídelna či společenský sál. U západního konce staré barokní oranžérie vznikla budova malého divadla se šatnami. Hlediště mělo strop z kupole a z jeho galerie vedl vchod do tzv. modrého sálu, který se řadil k jednomu z oněch reprezentačních sálů. Výzdoba stěn, portálu a potahy na sedadlech byly provedeny v kombinaci zelené a šedé barvy. Toto již empirové divadélko sloužilo do roku 1843, kdy ustoupilo spolu s oranžérií novostavbě dnes dochovaného skleníku. V letech 1846–1858 prošel celý zámek posledními stavebními proměnami. Podle plánů architekta Georga Wingelmüllera se toto původně letní sídlo Liechtensteinů proměnilo v přepychové knížecí sídlo vzbuzující dokonalou iluzi anglické gotiky. Prostor pro divadlo již nebyl v tomto plánu projektován. Občasná vystoupení (převážně hostujících vídeňských herců a zpěváků) se od druhé poloviny 19. století konala v tzv. květinovém sále, který se nacházel před vchodem do palmového skleníku (více viz Zemek, Hosák 1981).

Ve valtickém zámeckém divadle po smrti Aloise I. Josefa a přesunutí aktivit spíše na lednický zámek postupně probíhá proměna funkce a organizační struktury divadelního provozu. Především začíná být divadelní budova a veškeré aktivity v ní konané stále více provázána spíše s obyvateli Valtic a okolím než s vrchností. O tom svědčí např. události z roku 1818, kdy na konci roku stanovil krajský úřad valtické škoie mimo jiné povinnost vést katalog pilných žáků, s čímž patrně souvisí pozdější ustanovení knížete Liechtensteina z roku 1819, aby děti za pilnou docházku směly za odměnu navštívit zámecké divadlo (MZA F94: 485). Archivní dokumenty z druhé poloviny třicátých let 19. století odkazují na proměnu organizační struktury divadelních produkcí. Ty jsou nyní pod vedením ochotníků, složených z obyvatel z okolí Valtic, kteří se ve svých divadelních aktivitách dle potřeby střídají s hostujícími herci a zpěváky z Vídně, což dokládají úřední akta z let 1836, 1837 a 1838 týkající se povolení hereckým souborům vystupovat ve Valticích a jeho okolí, obsahující též soupis konkrétních členů daného souboru (MZA F94: 485).

Poslední významný počín zažilo valtické zámecké divadlo v roce 1876 opět při příležitosti návštěvy císařské rodiny. Kníže Jan II. (1840–1929) hostil ve Valticích ve dnech 2.–6. září císaře Františka Josefa I. a korunního prince Rudolfa. Skoro by se dalo říci, že návštěvy císařské rodiny symbolicky roku

1790 zahajují a téměř o století později uzavírají slavnou éru existence zámeckého divadla ve Valticích.

Další osud valtického divadla byl ve znamení plánů jeho přestavby na kino-sál. K realizaci sice nedošlo, v šedesátých letech 20. století však bylo rozhodnuto o ještě závažnějším kroku – bylo zcela zlikvidováno vnitřní vybavení budovy, v severní straně (místě někdejšího lože vrchnosti) byl vybourán vjezd, a celá místnost pak sloužila jako garáž pro traktory. V osmdesátých letech došlo k rekonstrukci budovy na víceúčelové kulturní zařízení a v devadesátých letech pak na diskotéku. Po převratu v roce 1989 vzniklo sdružení pro obnovu zámeckého divadla (již zmiňovaný projekt architektů Hulce a Špičky), které by sloužilo jako reprezentativní centrum barokního dědictví na Moravě. K jeho úplné realizaci však, i vzhledem k potřebným finančním nákladům, doposud nedošlo.

Organizační struktura, osobnosti spjaté s liechtensteinskými zámeckými divadly

O tom, jak vyspělé a propracované valtické divadelní dění na přelomu 18. a 19. století bylo, svědčí několik písemných dokladů týkajících se provozu valtického divadla. Za organizační vedení a uváděný repertoár byli odpovědni knížecí úředníci (zpočátku hospodářský rada Joseph Arnold von Lewenau, v letech 1794–1801 knížecí dvormistr Fridolin Belot a po něm dvorní rada Franz von Haymerle). Vlastní činorodost divadla pak zajišťovali principálové profesionálních hereckých společností. Během patnácti let – doby rozkvětu divadla ve Valticích – se v této funkci vystřídali principálové Karl Mayer 1792 – toho času vlastník veřejného Divadla v Josefstadtu, roku 1793 Georg Wilhelm – dřívější nájemce bádenského divadla, 1794 a 1795 opět Karl Mayer – roku 1795 ho zastupovala jako ředitelka jeho žena Elisabeth Mayer (HrFL H2330: 267), 1796 pak Joseph Rothe, činoherní ředitel brněnského divadla, a od roku 1798 Franz Xaver Felder, německý divadelní podnikatel. V letech 1803 a 1804 byl uměleckým vedoucím souboru herec a režisér Dvorního divadla ve Vídni Johann Heiner Müller. Každý z uchazečů o účinkování v liechtensteinských službách musel spolu se žádostí předkládat knížecí cenzuře seznam her, které by chtěl nebo byl schopen se svým souborem uvádět. Tak například Felderova žádost (HrFL H2330: 292–301) o povolení vystupovat v liechtensteinských službách obsahuje detailně vypracovaný seznam her, řazených dle žánrů, které jeho společnost v té době měla nastudované a mohla ihned uvést. Detailnější průzkum dochovaných žádostí jednotlivých principálů, popř. smlouvy vypracované mezi principálem a knížecími úředníky, naskýtá možnost vlastní kapitoly výzkumu zámeckých divadel rodu Liechtensteinů.

Ve sbírkách v liechtensteinském archivu ve Vídni se dochovaly též žádosti spolu se seznamy uváděných her jiných divadelních podnikatelů a principálů – Václava Mihuleho (HrFL H2330: 288–291) z Prahy z 8. března 1798 a Carla Haina (HrFL H2330: 279–281) z Olomouce z 23. března 1796. O Mihulem je dosud známo (Jakubcová 2007: 386–390), že se po svém ztroskotání v Praze, kdy mu roku 1793 nebyl obnoven pronájem Nosticova divadla, ani nedostal povolení zřídit si vlastní scénu v Kotcích, odebral se svou skupinou do Karlových Varů, odkud poté zamířil do Německa, kde posléze v letech 1793–1797 v různých městech působil. V letech 1797/1798 vystupoval se svojí společností ve Vídeňském Novém Městě. Nutno podotknout, že herci, kteří byli najímáni do liechtensteinských služeb, byli povinni vystupovat i v jiných liechtensteinských sídlech než ve Valticích, kam patřilo také Vídeňské Nové Město, Penzing u Vídně nebo Opava (HrFL H2330: 361–362). Dosud nevíme, zdali působení Mihuleho herecké společnosti ve Vídeňském Novém Městě nějakým způsobem souviselo s žádostí podanou knížecím úředníkům ve Valticích, jistě však je, že roku 1798 byl do liechtensteinských služeb najat již zmiňovaný Franz Xaver Felder. Carl Hain (Jakubcová 2007: 223–224), původem německý podnikatel z Berlína, strávil většinu své umělecké dráhy na českém území, především jako ředitel divadla v Olomouci, kde působil v letech 1793–1800. O to zajímavěji se nám pak jeví fakt, proč si roku 1796 podal žádost o angažmá ve Valticích. Oba rukopisy se stanou základem pro nejbližší další výzkum.

Herecké společnosti byly do liechtensteinských služeb najímány na celý rok, přičemž doba jejich působení ve Valticích byla zpočátku uzpůsobena dle doby, kdy se na zámku zdržovala vrchnost, později ustálena na tři měsíce v roce, od září do listopadu, v době tradičních podzimních honů. Zbýlé měsíce pak herci – jak již bylo zmíněno – vystupovali v jiných centrech spjatých s rodem Liechtensteinů. Obyvatelé Valtic a okolí měli v prvních letech vstup zdarma, roku 1804 učinil hospodářský rada Lewenau návrh, aby společnost zůstávala a vystupovala ve Valticích i v létě, a stanovil jednotlivé ceny za vstupenky: místa v lóžích (s výjimkou lóže vrchnosti) za 28 krejcarů, místa v prvním parteru za 21 a v druhém za 14 krejcarů, na galerii pak za 7 krejcarů (více viz Bohattův opis Haymerleho listiny; Bohatta 1952: 68–75).

Celý provoz valtického zámeckého divadla byl důkladně a do detailu promyšlený systém, o čemž svědčí nejenom organizační stránka najímání a financování profesionálních hereckých společností, ale též dochované rukopisy *Divadelního řádu z 25. února 1794 (Theaterordnung vom 25. Februar 1794)* a *Norem chování pro členy knížecího dvorního divadla ve Valticích (Verhaltensmaßregeln für die Mitglieder des hochfürstlichen Aloys Liechtensteinischen Hoftheaters in Feldsperg)*, které dokonce roku 1803 vyšly tiskem ve Víd-

ni. Jednou z největších zásluh Hanse Bohatty zajisté je, že opatřil detailní opisy těchto listin a dal jim ucelenou podobu, rozdělenou do jednotlivých bodů.⁹

V *Divadelním řádu* jsou detailně popsána pravidla, kdo měl jednotlivé členy hereckých skupin vybírat a pro působení ve Valticích přizvat, pravidla přesného vypracování plánu repertoáru dané herecké skupiny a jeho předložení radním, pravidla smlouvy, která je sepsána mezi valtickým kancléřem a vedoucím herecké společnosti, jejíž součástí je i výše gáže pro jednotlivé členy, stejně jako nutnost nahlásit jakékoliv změny v divadle (dekorace, kostýmy, osvětlení atd.) a výdaje za divadelní produkci, a to vždy vyhotovené ve dvou exemplářích (jeden pro hospodářského radu a druhý pro dvormistra) (Bohata 1952: 46–47).

Normy chování pro členy knížecího dvorního divadla ve Valticích jsou vypracovány v jednotlivých bodech zvláště pro herce, režiséra a inspicienta. Herců se týká celkem 24 pravidel, z nichž lze kromě podmínek ustálených – jako je mravnost a slušné vystupování – vyčíst také podmínky zcela specifické a vyplývající patrně z potřeb fungování liechtensteinského zámeckého divadla samotného: naučit se po rozdělení rolí do šesti dnů vedlejší a do deseti dnů hlavní roli (v opačném případě musí zaplatit pokutu), herec nesmí ve své roli dělat žádné změny a škrty, kromě těch, jež určí režisér, tolerovány nebyly ani pozdní příchody (za ten musel dotyčný zaplatit jeden zlatý), během zkoušek musí herci projevovat svou píli a nadšení, nesmí se vzpírat autoritě režisérovi a nesmí ani opustit město na více než 24 hodin, aniž by to předem nahlásili inspicientovi nebo přinejmenším nezanedali ve svém domě písemnou zprávu o tom, kde budou k zastížení.

Body vytyčené pro inspicienta (celkem dvanáct) se týkaly především opatření praktického rázu a dohledu nad provozem divadla jako takového, jako zkontrolovat, zda jsou po představení všechna světla řádně zhasnuta, aby nemohlo dojít k případnému vypuknutí požáru. Na druhou stranu se zcela rovnocennou váhou byla v samostatném bodě zmíněna povinnost inspicienta dohlížet, aby se v šatně hereček a zpěvaček, zejména v době jejich převlékání, zdržovaly opravdu jen ženy (při neuposlechnutí musí muži zaplatit třetinu svého týdenního platu).

Režisérské povinnosti (ve čtrnácti bodech) obnášely zcela logicky především výběr správného repertoáru, tak, aby splňoval požadavky zejména vrchnosti, hospodářského rady, ale i obecnstva, a který by měl být požitkem i pro

9 V liechtensteinském archivu ve Vídni se nalézají rukopisy návrhu a úprav *Divadelního řádu* (HrFL, karta H 2330 – Schlosstheater in Feldsberg, rukopisy č. 185–198a), které je však – i v důsledku častých škrťů a přepisů jednotlivých slov – z originálu v kurentu velmi těžké přečíst.

herce samé. Dále se zde praví, jak by měl vypadat samotný průběh jednotlivých zkoušek. Režisér měl také povinnost tento průběh a případné změny nahlásit vrchnímu vedení (Bohatta 1952: 49–58).

Výběr her a repertoár zámeckých divadel rodu Liechtensteinů¹⁰

V souvislosti s popsány body povinnosti režie se podrobněji dozvídáme také o požadavcích panstva na výběr a sestavování budoucího repertoáru:

Bey Annahme neuer Stücke müssen sie die Ehre und Nutzen des Theaters vor Augen haben, und wohl darauf sehen, dass die angenommenen theatralischen Produkte der gereinigten Bühne entsprechen, und auf dem Repertoire stehen bleiben können; daher sei das Trauerspiel reich an Handlung, an erhabenen Gesinnungen, falle nicht ins Grässliche, ins Übernatürliche; es erregte Mitleid und Furcht, aber nicht Abscheu und Entsetzen; es führe eine edle hohe Sprache, aber keinen, voll Phantasien verwebten Wortkram. Das rührende Lustspiel, dessen Handlung zwischen den täglichen und seltenen inne steht, zeigt besondere Charaktere, möglichere rührende Handlung als das Trauerspiel, ohne ins Romanhafte zu fallen. Die Bewegungen, die es erregt, seyen angenehm, ohne zu erschüttern, jeder Charakter desselben sey belehrend, das Ganze zwecke zur Sittenlehre ab, ohne abgeschmackt zu werden. Die Sprache darin sey erhabener, als die im Lustspiele, ohne den Schwung des Tragischen zu nehmen.

Um diese Gattung im größeren Ansehen und Werthe zu erhalten, ist zu beobachten, daß nicht gleichförmige Charaktere, Situationen oder Interesse in anderen Wirkungen als neu erscheinen, und daher das Neue dem Alten, oder das Alte dem Neuen schade. Dialogische Romane, bey welchen der Autor weder Verdienst, noch Genie verräth, der Schauspieler alltäglich werden muß, dürfen keine Aufnahme finden, weil sie den Zuseher ermüden und abschrecken. Das Lustspiel hingegen enthalte Charaktere aus dem gemeinen Leben, doch mit Interesse, Satyre, ohne ins Pasquil auszuarten, errege durch Witz und anständige Natur Lachen, nicht durch Posse, Unanständigkeit, oder unnatürliche Begebenheiten; es zwecke zur Besserung ab, durch Schilderung seiner lächerlichen Charaktere, ohne den Anschein eines Lehrgebäudes zu haben, die Sprache sey von der Natur, aber nicht vom Pöbel genommen. (Bohatta 1952:55)

¹⁰ Tato část studie se opírá o dva příspěvky přednesené na konferenci v rumunské Kluži (Štávoová 2009b) a v rámci mezinárodního divadelního semináře v Brně (Štávoová 2009a)

Každý soubor, ucházející se o účinkování v liechtensteinských službách, musel být schopný uvádět vedle činoher také malé opery, zpěvohry, balety a pantomimy. Hudební doprovod zajišťoval orchestr složený z profesionálních hudebníků pod vedením renomovaného kapelníka, kterým byl ve Valticích J. Trieben-see a který později získal angažmá ve Stavovském divadle v Praze (Jakubcová 2007: 345). Dle soupisu her, které byly či měly být ve Valticích v letech 1790–1805 uváděny, se dozvídáme, jaké žánry a jména dramatiků v nabídce repertoáru nejčastěji figurovaly. Tento soupis abecedně seřídil a sepsal opět Hans Bohatta, který k nim ještě přidal údaje o uvedení těchto her v různých vídeňských divadlech v té době (Bohatta 1952: 79–86).

V repertoáru jednoznačně převládaly veselohry (přes osmdesát titulů), dále pak truchlohry (kolem čtyřiceti) a činohry (asi třicet). Prvenství pak zastávaly hry od Augusta Kotzebua a Augusta Wilhelma Ifflanda, kteří v té době patřili k nejčastěji hraným autorům vůbec. Tento fakt je o to zajímavější, když jej porovnáme se zmínkou v listině dvorního rady Franze von Haymerle, v níž jako všeobecné pravidlo uvádí, že „der Fürst auf Iffland und Kotzebue keinen Wert lege und das französische Theaterstück bevorzugte“ (Bohatta 1952: 45, 76).

Francouzští autoři a jejich díla byli v repertoáru valtického divadla zastoupeni především díky německým přepisům a adaptacím. Jednalo se však spíše o autory, kteří patrně největšího významu dosáhli v tehdejší době a dnes jsou prakticky neznámí (například Pieyre, Monsigny, Nivelle de la Chaussée). Některé hry mají pak dokonce pouze v poznámce zmíněno, že vznikly dle francouzské předlohy, bez uvedení původního názvu a autora. Patrná je tedy spíše inspirace francouzským prostředím, než převaha francouzských textů samotných.

Určitou paralelu můžeme též nalézt v zastoupení anglických autorů, především Williama Shakespeara. Jeho hry se, zcela přirozeně, do prostředí střední Evropy dostaly přes anglické, později německé profesionální kočovné společnosti, mnohdy pod zcela novým názvem (například *Cassio oder Die Folgen der Eifersucht* byl původně Shakespearův *Othello*).

V liechtensteinských sbírkách se nachází několik her, jejichž vznik je přímo spjat s divadlem ve Valticích. Nejvýznamnější z nich je singspiel *Prométheus* (HrFL H2330), který napsal knížecí hospodářský rada von Lewenau při příležitosti slavnostního otevření divadla. Lewenau svůj singspiel věnoval kněžně Karolíně a při psaní se nechal inspirovat antickou mytologií (vystupují zde postavy Prometheus, Pandora, Pallas, Astrea, Venus Urania, Tři Grácie, Apollon, Merkur, Vulkan, Herkules, Pekelné fúrie). O tom, že uvedený singspiel je zároveň určitou holdovací slavností, svědčí předmluva Lewenau kněžně:

Das gegenwärtige Stück ist die Verwendung meiner bey den Hochfürstlichen Dienstgeschäften erübrigten Nebenstunden. Es enthält eine Hauptepoche aus der Göttergeschichte, die ich als einen anpassenden Gegenstand auf die Eröffnung des großen von Eurer Durchlaucht erbauten Schlosstheaters zu Feldsperg vorzüglich gewählt habe, und wobey ich soviel möglich der Mythologie getreu geblieben bin.

Oproti tomu nejstarší dochovaná hra pochází již z roku 1703 a její unikum spočívá i v tom, že její uvedení není spjato se zámekem a divadlem ve Valticích, ale s příslušníky liechtensteinské sekundogenitury, sídlící v Moravském Krumlově. Svědčí o tom malá knížečka, vytištěná Leopoldem Voigtem ve Vídni v roce 1703. Z jejího titulního listu se dozvídáme, že v listopadu 1703 byla na zámku v Moravském Krumlově uvedena pod patronací knížete Maximiliána Jakuba Mořice (1641–1709) hra

Die gedruckte, doch nicht unterdruckte Unschuld Agnetis, einer röm. Kayserin, welche fälschlich verklaget, öfters verjaget und zu dem Todt verurteilt, doch allezeit erretet, endlich wiederumb, zu vorigen Ehren gelanget. Comedi Weiß vorgestellt In der Hochfürstlich Max Liechtensteinischen Residenz zu Mährisch Crummau den (konkrétní datum neuvedeno) Novemb. 1703. Gedruckt zu Wien bei Leopold Voigt. (Bohatta 1952: 39)

Následuje náčrt obsahu prologu, prvního až šestého dějství a epilogu v próze a informace prokazující, že taktéž již v názvu zmíněný kníže Maximilian Jakob Mořic měl a projevoval svůj zájem o divadlo. (Bohatta 1952: 39)

Německá badatelka Bärbel Rudinová (2002: 271–302) dává tuto událost do souvislosti s principálem Heinrichem Rademinem. Heinrich Rademin byl původem z německého Hamburku, později se stal významným hercem a ředitelem divadelní společnosti. Rodinnými závazky byl spjat též s českokrumlovskými eggenberskými komedianty (Heinrich Rademin si vzal dceru ředitele eggenberských komediantů Johanna Georga Göttnera). Rademin na počátku 18. století několikrát zavítal na území Moravy, konkrétně do Brna, a jeho vztah ke zdejšímu městu má zřejmě i souvislost se vztahem k tomuto nedaleko Brna sídlícímu liechtensteinskému šlechtici.

Dosud se však bohužel nepodařilo zjistit, zda se jednalo spíše o ojedinelou aktivitu či zda v Moravském Krumlově působila barokní zámecká scéna obdobně jako ve Valticích.

Z pozdějšího období jsou v archivu rodu Liechtensteinů ve Vídni dochovány divadelní cedule (HrFL H2104), které nám poskytují detailní přehled kulturního programu sestaveného při příležitosti návštěvy císařské rodiny ve Valticích ve dnech 3.–6. září 1876. Zahájení každodenních slavnostních představení připadlo tenkrát na neděli, kdy byla odehrána celkem tři představení (*Diplomatischer Cancan*, žánrový obrázek v jednom aktu podle A. Wintera; *Der Wiener Poldl*, lokální fraška od Angela (křestní jméno v programu neuvedeno) a *Eine Vereinschwester*, fraška se zpěvy v 1 aktu podle předlohy S. Mannstäda a Antona Langer, s hudbou kapelníka J. Brandla). V dalších třech dnech se konala taktéž vždy tři představení, jednalo se o frašky se zpěvy, žánrové obrázky a komické operety. Aktéři jednotlivých představení byli tehdy již herci a zpěváci vídeňských divadel a orchestr dirigoval jeden z čelných představitelů vídeňské operety skladatel Franz von Suppé. Vzhledem k takto koncipovanému divadelnímu programu si můžeme udělat představu o tehdejší dobovém vkusu jako takovém i o vzrůstajícím významu (vídeňské) operety v poslední třetině 19. století.

Roční archivní průzkum zaměřený na probádání materiálů k zámeckým divadlům rodu Liechtensteinů ukázal další cesty zkoumání této problematiky. I přes zásluhy Hanse Bohatty se zejména ve vídeňském archivu rodu Liechtensteinů nalézají velké množství nezpracovaných a neexcerpovaných materiálů. Předložená studie přiblížila některé z nejzásadnějších oblastí výzkumu (osobnosti, repertoár), vlastní pozornost by si však zasloužily též každoroční inventáře dekorací, kostýmů a rekvizit z divadla ve Valticích a v Lednici (HrFL H2104), jejichž souhrnný počet byl vyčíslen na zcela ojedinělých 30 000 položek (Hulec, Špička 2007: 349). Některé z položek navíc zcela jasně konkretizují, komu byly dané kostýmy či rekvizity určeny či k jaké inscenaci byly užity. Tak např. kostýmy Harlekýna, Pantalona nebo Scarbuziho odkazují na postavy pocházející z italské *commedia dell'arte*, které ve svých hrách „ustálil“ Carlo Goldoni, patřící ve Valticích k často uváděným autorům, především jeho *Sluha dvou pánů* nebo soupis rekvizit z *Kouzelné flétny* dokazují uvedení Mozartovy opery v liechtensteinském divadle. Stejně tak by samostatný výzkum náležel zpracování jednotlivých účtů, výdajů a gáží (HrFL H2102), které byly v souvislosti se zámeckými divadly rodu Liechtensteinů vyplaceny. Díky nim by bylo možné udělat si důkladnější představu nejenom o financování a nákladech potřebných na provoz takového zámeckého divadla na sklonku 18. století (víme například, že konečné vyčíslení stavby divadla z roku 1790 bylo 18 000 zlatých, což byla na tehdejší poměry docela značná suma), ale získat též nové informace o dalších hercích, zpěvácích,

jakož i hudebnících, malířích a jiných osobnostech, které v liechtensteinských službách působily (opis dokumentu uvádí Bohatta 1952: 71). Nabyté poznatky nejenže vybízejí k dalšímu zájmu o toto téma, ale jsou též důkazem toho, že i přes všechny aktuální tendence v divadle má smysl zabývat se také barokním divadelním dědictvím naší země.

Prameny:

HrFL (Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein):

Schlosstheater in Feldsberg: kartony H218, H2102–2104, H2330, rukopisy 139–155, 174, 267, 279–281, 288–291, 292–301, 361–362.

Feldsberg 1740–1847: karton H2341.

MZA (Moravský zemský archiv)

Fond 115 – Liechtensteinský stavební úřad a stavební archiv v Lednici

Fond 94 – Velkostatek Valtice

dla. Sborník přednášek z konferencí v Českém Krumlově 2004, 2005, 2006.

Český Krumlov: Society of Friends of Český Krumlov, 2007, s. 349–361.

JAKUBCOVÁ, Alena a kol. 2007. *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla.* Praha: Divadelní ústav – Academia, 2007.

KIPPESL, Erich. 2000. *Feldsberg und das Haus Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert. Feudalismus – Demokratisierung – Nationalismus.* Wien: Manz Crossmedia, 2000.

OBERHAMMER, Evelin. 1990. *Der Ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstenthaus Liechtenstein in der frühen Neuzeit.* Wien: Verlag für Geschichte und Politik; München: Oldenbourg, 1990.

PÖMERL, Jan. 1992. Zámecká divadla v Čechách a na Moravě. *Divadelní revue*, 1992, č. 4, s. 3–24.

RILLE, Albert. 1885. *Aus dem Bühnenleben Deutsch-Österreichs: die Geschichte des Brünner Stadttheaters (1734–1884).* Brunn: Burkart, 1885.

RUDIN, Bärbel. 2002. Heinrich Rademin, Hanswursts Schattenmann. Theater am Hof und für das Volk. *Maske und Kothurn*, 2002, č. 48, s. 271–302.

Bibliografie:

BARTUŠEK, Antonín. 1970. *Castle and School Theaters in Czech Lands.* Interscaena, 1970.

BOHATTA, Hans. 1952. Das Theaterwesen am Hofe des Fürsten von und zu Liechtenstein. *Jahrbuch der Gesellschaft für Wiener Theaterforschung 1950/51.* 1952, s. 38–86.

ELVERT, Christian d'. 1852. *Geschichte des Theaters in Mähren und Oester. Schlesien.* Brunn, 1852.

HAVLÍČKOVÁ, Margita. 2009. *Profesionální divadlo v královském městě Brně 1668–1733.* Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2009.

HULEC, Mikuláš, ŠPIČKA, Daniel. 2007. Valtické zámecké divadlo: projekt rekonstrukce. In *Svět barokního diva-*

SCHINDLER, Otto G. 1970. Wandertruppen in Niederösterreich im 18. Jahrhundert. *Jahrbuch der Gesellschaft für Wiener Theaterforschung*, 1970, sv. 17, s. 1–86.

ŠTÁVOVÁ, Jitka. 2009a. Das Phänomen der Schlosstheater auf dem böhmischen Gebiet mit besonderer Aufmerksamkeit auf die Schlosstheater des fürstlichen Hauses von Liechtenstein. Studie v rukopise, dosud nepublikováno.

ŠTÁVOVÁ, Jitka. 2009b. „Repertoire für die Herren.“ Theatertexte für die Schlosstheater der Herren von Liechtenstein. Paradebeispiel: Das Schlosstheater in Feldsberg (Valtice). Studie v rukopise, dosud nepublikováno.

ŠTÁVOVÁ, Jitka. 2009c. Zámecká divadla rodu Liechtensteinů na českém území. Současný stav výzkumu. In ŠTEFANIDES, Jiří (ed.). *O divadle 2008. Sborník příspěvků z konferencí O divadle na Moravě a ve Slezsku III. a Paměť divadla v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2009, s. 17–27.

ZEMEK, Metoděj, HOSÁK, Ladislav. 1981. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 1. Jižní Morava*. Praha: Svoboda, 1981.

Mgr. Jitka Štávoová (1983) – přednáší na FF UP v Olomouci, doktorandka v Kabinetu divadelních studií při Seminári estetiky FF MU v Brně. Specializace: barokní divadlo, dějiny tance, současné německojazyčné drama.

Summary:

Jitka Štávoová: Castle Theatres of Liechtenstein Family in the Czech region. A final Study of One-Year-Research Project

The study contributes to discovering the so far less researched field of the Baroque theatre in the Czech lands – castle theatres. It summarizes a one-year-research in archives in the Czech Republic and Austria, which was undertaken under the Rector's program for support of students' creative activities in the academic year 2008/2009.

Based on acquired archival materials – most of which come from the years 1790–1805, thus from the peak period of the Liechtenstein castle theatres, when there was a permanent stage with regular running in Valtice – an overview of development and function of the Liechtenstein castle theatres, especially in two of their residencies in South Moravia – in Valtice and Lednice, was created. The major emphasis is also laid on the repertory of the castle theatre in Valtice, reflecting period taste of the nobility, and on personalities of the period theatre life, which were also inseparably associated with the running of Liechtenstein castle theatres.